

Отримано: 26.12.2023

Прорецензовано: 13.02.2024

Прийнято до друку: 29.02.2024

e-mail: kucherovgennadij@gmail.com

skranat@ukr.net.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2024-35-37-42

Кучеров Г., Скрипник А. Позашкільна освіта сільських «Просвіт» Правобережної України (1917–1918 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2024. Вип. 35. С. 37–42.

УДК: 37(477.4) "1917/1918"

Геннадій Кучеров, Анатолій Скрипник

ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА СІЛЬСЬКИХ «ПРОСВІТ» ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1917–1918 РР.)

У статті розкрито діяльність сільських «Просвіт» Правобережної України у сфері позашкільної освіти, їх досягнення та прорахунки протягом 1917–1918 рр. Відображена роль просвітницьких з'їздів для розвитку позашкільля. Акцентовано увагу на взаємодію відділу позашкільної освіти з просвітницькими організаціями. Простежена участь сільських осередків у поширенні різноманітних форм позашкільної роботи.

Ключові слова: «Просвіта», сільська «Просвіта», товариство, позашкільна освіта, Правобережна Україна, з'їзд.

Gennadiy Kucherov, Anatolii Skrypnyk

OUT-OF-SCHOOL EDUCATION OF THE RURAL «PROSVITA» OF RIGHT-BANK UKRAINE (1917–1918)

An analysis of the published works of Ukrainian scientists was carried out, in which the issues of the activity of «Prosvit» and the development of extracurricular education in Ukraine in 1917–1918 were outlined. The role of rural societies in the issue of population education is defined, in particular, the organization of libraries, lectures, concerts, courses for adults, etc.

The role of educational congresses in the formation of extracurricular education is clarified. Forum delegates urged everyone to fight illiteracy by organizing relevant courses at each «Prosvit».

The development of out-of-school education as an organic part of the educational system of Ukraine was impossible without the participation of educational societies – the main implementers of various cultural and mass events in the countryside. The holding of the latter contributed to the growth of national awareness of Ukrainians, the formation of patriotism, the preservation of the native language, original culture, etc.

From the operational plan of the Department of Extracurricular Education, it can be seen that «Prosvits» played a key role in the development of extracurricular education, especially in the spread of such forms as lectures, concerts, etc. The lectures deepened the national consciousness of Ukrainians and contributed to the processes of self-determination of the rural population. The musical art of rural «Prosvits» became an effective means of aesthetic education, contributed to the further development of national traditions, and the consolidation of Ukrainians around the extracurricular sphere.

The contribution of the meeting of zemstvo and city leaders of extracurricular education (December 12–15, 1917) to the coordination of extracurricular work is clarified.

Due to the lack of resources, the village «Prosvit» began its activity by arranging small reading rooms and book collections. The centers paid special attention to the formation of educational institutions for adults.

Keywords: «Prosvita», rural «Prosvita», society, out-of-school education, Right-Bank Ukraine, congress.

Постановка проблеми. Визвольні змагання українського народу 1917–1921 рр. відкрили нову сторінку в історії освіти. Розпад Російської імперії, боротьба за створення суверенної Української держави, великі соціально-економічні зміни та супутня їм хвиля надій і сподівань створили духовне піднесення в суспільстві, яке проявилось і в сфері освітнього життя.

Уряди України відігравали важливу роль у розвитку позашкільної освіти. Усі проведені ними реформи допомогли створити необхідні умови для подальшого функціонування десятків невеликих клубів, майданчиків та підкомітетів із різним змістом та організаційною структурою. На початку

серпня 1917 р. у складі Генерального Секретаріату освіти було створено Департамент дошкільної та позашкільної освіти (відділ), який очолила С. Русова – провідна українська просвітителька і педагог. «Наслідки організації позашкільної освіти, – писала вона, – виявляються не одразу, але ми повинні сказати: “Не буде неграмотного дорослого люду у нас на Україні”» [10 с. 234]. Видатна просвітителька була глибоко переконана, що форми позашкільної освіти були і залишаються важливим освітнім і виховним фактором, одним із напрямків громадської роботи учнів і дорослого населення.

Культурно-освітня організація «Просвіта» надавала великого значення організації позашкільної освіти. Її філії організовували бібліотеки, друкували книжки та підручники українською мовою, розповсюджували їх серед українців, улаштували вечори та свята тощо. Досвід, накопичений сільськими осередками, доречно дослідити і використати у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність українських культурно-просвітницьких організацій на початку ХХ ст. не знайшла належного висвітлення в історичній літературі. Причиною цього є те, що українська радянська історіографія негативно оцінювала діяльність цих організацій, виходячи з ідеологічних міркувань. Відтак об’єктивне вивчення їхньої діяльності було неможливим. Інтерес до історії «Просвіт» Правобережної України відродився і посилювався з проголошенням незалежності України. Серед вчених, які цікавилися цією проблемою, варто відзначити А. Середяк [15], Л. І. Євселевського і С. Я. Фарину [6], Ж. Ковбу [8], С.О. Масюк [12], Т. Осташко [14] та ін. Ці дослідники з’ясували переважно культурно-освітні аспекти функціонування «Просвіт».

В останні роки з’явилися дослідження, присвячені як становленню позашкільної освіти в Україні, так і діяльності «Просвіт». Зокрема, О. Джус розкрила маловідомі аспекти життєдіяльності С. Ф. Русової, з’ясувала її внесок у становлення та розвиток позашкільної освіти в Україні, її зв’язки з просвітницькими товариствами [5]. Л.Д. Костенко констатує, що роком народження позашкільної освіти як унікальної освітньої ланки в Україні вважається 1918 р., виокремила її особливості на початку ХХ ст.: розширення її змісту та урізноманітнення форм організації в позашкільних та інших навчальних закладах [9].

Діяльність регіональних товариств громадської організації «Просвіта» наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. на півдні України дослідила Т. Ю. Фокіна [17]. Г. Д. Борейко і А. В. Курята простежили передумови створення та діяльності громадського товариства «Просвіта» в Східній та Західній Україні», розкрили її роль в освітньому, культурно-мистецькому, політичному, економічному та національно-патріотичному вихованні населення країни, окреслили роль провідних українських діячів у становленні та діяльності «Просвіти» [1]. Т. М. Трофімук-Кирилова та А. В. Карпюк проаналізували стан наукової розробки становлення і діяльності просвітанських осередків на Волині у працях сучасних українських дослідників [16].

Осмилення історії просвітницьких товариств вимагає чималого часу і наукового аналізу. Попри значний доробок у вивченні цієї теми вітчизняними фахівцями, є аспекти, які потребують більш ретельного дослідження. Серед них – внесок сільських «Просвіт» Правобережної України у розбудову системи позашкільної освіти. Цей факт визначив вибір теми нашого дослідження.

Метою статті є висвітлення особливостей діяльності сільських «Просвіт» у контексті їх внеску в розвиток позашкільної освіти населення на території Правобережної України у 1917–1918 рр.

Виклад основного матеріалу. Хід Української революції (1917–1921 рр.) став основою становлення Української держави та нових умов соціально-економічного, політичного, культурно-освітнього життя. Важливу роль у розвитку позашкільної освіти відіграли українські уряди. Зокрема, Центральна Рада України ухвалила рішення створити у структурі Генерального Секретаріату освіти Департамент дошкільної та позашкільної освіти й надала йому право розробляти проекти різних законодавчих актів відносно культурної роботи з дорослим населенням та організації практичної роботи.

Особливе місце в позашкільній освіті належало сільським «Просвітам». Сільські осередки охоплювали своїм впливом більшість населення. Тож закономірним і першочерговим у діяльності відділу позашкільної освіти стало налагодження тісних відносин з українськими просвітницькими організаціями з питання просвіти населення, а також надання осередкам фінансової допомоги. Зокрема, маючи намір дізнатися про стан позашкільної освіти в Україні для складання кошторисів, надання допомоги, Генеральний секретаріат освіти звернувся до «Просвіт» із проханням надати звіт про свою діяльність. Керівник відомства І. Стешенко 2 липня 1917 р. зазначив, що товариства отримують допомогу, якщо виконають цю вимогу [22, арк. 8].

З метою отримання детальної інформації про всі існуючі «Просвіти» в Україні та їхні філії, відділ позашкільної освіти ініціював проведення Всеукраїнського з'їзду «Просвіт» (20–23 вересня 1917 р.). Делегати форуму позитивно оцінили діяльність «Просвіт». Представник Подільської губернії В.Приходько, характеризуючи співпрацю відділу позашкільної освіти з просвітницькими осередками, зазначав, що останні, особливо сільські, дуже слабкі організації, а, значить, потребують систематичної державної підтримки. Делегат запропонував розробити інструкцію про те, «що і як їм робити, щоб існуючі просвіти добре розвивались і нові одкривались» [21, арк. 60]. Ключовими результатами форуму стали постанови і перспективні плани діяльності. Так, із плану функціонування Департаменту позашкільної освіти ми бачимо, що першим культурним осередком є сільська «Просвіта». Саме вона мала розвивати бібліотечну справу, торгувати книгами, створювати школи для неграмотних, організувати лекції, вистави, хори, оркестри, засновувати музеї і при них гуртки українознавства і мистецтва, створювати гуртки молоді для самонавчання, дитячі клуби, майданчики, дитячі садки тощо [23, арк. 25].

Форум закликав усіх боротися з неграмотністю, організовуючи відповідні курси при кожній «Просвіті». Делегат М. Ярмоленко у своїй доповіді зауважив, що дорослих людей важче вчити, і закликав присутніх домагатися для них виділення коштів не менше, ніж на шкільну освіту [18, арк. 134]. В одній із постанов пропонували організувати проведення при товариствах лекції та концерти – найнеобхідніші на той час форми позашкільної просвітницької роботи [2, арк. 43].

Отже, предметом розгляду на лекційних заняттях, які проводилися при сільських «Просвітах», були важливі питання суспільно-політичного життя минулого та сьогодення. Найбільшу популярність мали тематичні лекції для населення (щодо хвороб та їх профілактики, краєзнавчі, історичні тощо), на які інколи запрошувалися відомі на той час громадські, політичні діячі. Вони виконували роль духовних наставників і провідників селян. Виклад матеріалу мав бути адаптований до потреб і можливостей сприйняття інформації слухачами із помірним використанням дидактичних, повчальних прийомів, критичних елементів, різкого викриття шкідливих властивостей сільського населення. Більш серйозні лекції супроводжувалися необхідними схемами, ілюстраціями, конкретною термінологією та практичними порадами для кращого сприйняття нової інформації.

Окремі лекції мали політичну спрямованість. З огляду на буремні події того часу, селяни цікавилися політикою Української Центральної Ради, земельним питанням, революційними подіями в Росії, ходом і наслідками першої світової війни тощо. Загалом лекції поглиблювали національну свідомість українців та сприяли процесам самовизначення сільського населення.

Важливу роль у позашкільній освіті відігравало музичне мистецтво. Сільські «Просвіти» Правобережної України через театральні вистави, масові зібрання, концерти, хорові співи, вечорниці, відзначення творчості та діяльності знаних українських культурних та політичних діячів, популяризували українські пісні, залучаючи до своїх лав нових членів. Новим явищем як культурного життя України, так і позашкільної освіти, стала поява таких форм, як мітинги-концерти, лекції-концерти тощо [7, с. 32]. Таке поєднання давало можливість інтелектуально розвивати сільське населення та надавати йому «розвагу для душі». Діяльність музичних секцій сільських «Просвіт» була ефективним засобом естетичного виховання, сприяла подальшому розвитку національних традицій, консолідації українців навколо позашкільної сфери.

12–15 грудня 1917 р. у Києві відбулася нарада земських і міських діячів позашкільної освіти. Присутні подали інформацію з регіонів, яка засвідчила велику потребу у здійсненні позашкільної освіти на місцях. Для її реалізації, на думку учасників форуму, потрібна спільна робота не лише земств, а й «Просвіт». Діячі позашкільної освіти засвідчили сильне бажання селян до освіти, заради якої останні готові були фінансувати бібліотеки, читальні, школи, вечірні класи тощо. На нараді була ухвалена постанова: у своїй культурно-просвітницькій діяльності місцеві органи влади мають спиратися на активістів та культурно-просвітні й економічні організації, наприклад, «Просвіти» [13, с. 46–47].

Зважаючи на брак ресурсів, сільські «Просвіти» починали свою діяльність із облаштування невеликих читалень та книгозбірень, це не потребувало великих коштів. Кількість читалень у повіті залежала від загального розвитку просвітницької діяльності. Так, у 1918 р. на Київщині їх налічувалося 351 [4, арк. 9]. Більшість бібліотек надавали селянам безкоштовний доступ до літератури. Попри бажання селян учитися, книжок, особливо на сільськогосподарську тематику, не вистачало. Тому просвітяни систематично зверталися до органів державної влади, громадських діячів та громади села за допомогою в придбанні літератури.

Протягом Української революції надруковано матеріали очевидців тих подій – публікації, брошури, мемуарну літературу тощо. Автори розмірковували над питанням ролі позашкільної освіти для майбутнього держави, організації навчання, подолання проблем, що виникали на шляху утворення закладів тощо. Так, у брошурі “Яку користь дають товариства «Просвіта» та Народній Дім і як їх закладати” невідомого автора зазначалося, що здобути освіту дорослій людині важко. Проте за “15-20 уроків вона вже може читати” [24, с. 7]. Як бачимо, організація освіти для дорослого населення була очевидною.

Утворення освітніх закладів для дорослих виявилось нелегкою справою. Необхідно було потурбуватися про приміщення, віднайти підручники, канцелярське приладдя. Значною проблемою у зимовий період стали пошуки пального для освітніх закладів. Важливим було знайти відповідних кваліфікованих лекторів. На території регіону відчутною була нестача методичних матеріалів, які забезпечували б процес навчання. Тому сільські «Просвіти» надсилали прохання до Департаменту позашкільної освіти та інших органів влади вислати їм існуючі програми курсів для дорослих, конспекти народних читань, а також всі інші відповідні матеріали. Окрім цього, деякі товариства, як наприклад, головківське Чигиринського повіту Київської губернії, враховуючи вагомість організації освіти дорослих і з метою прискорення надходження друкованих матеріалів, готове було заплатити гроші [19, арк. 64]. Ураховуючи зазначені факти, відділ позашкільної освіти підготував рекомендації-порадники, рекомендації для громадських установ позашкільної освіти, серед них – «Про вечірні школи», «Просвіти», їх значення для культурного розвитку народу» С. Русової, «Вища селянська школа на Україні», «Народні будинки», матеріали до програм регіонального характеру, іншу допоміжну літературу, які у своїй роботі використовували сільські «Просвіти».

Долаючи чималі труднощі, сільські «Просвіти» Правобережної України розпочали нелегку роботу із забезпечення освітніх потреб дорослого населення. Для цього виділяли кімнату в місцевій школі, у колишніх маєтках поміщиків, священників, просвітницьких будинках або сільській хаті. Підручники закупували у губернських, повітових містах, а у випадку їх відсутності користувалися тим, що було в наявності. Лекторами на курсах призначались, як правило, представники місцевої інтелігенції: учителі, фельдшери, просвітяни. Зважаючи на сільськогосподарські роботи, у яких були задіяні селяни, товариства намагались організувати навчання у зимовий період. Чисельність слухачів у закладах для дорослих була різною і залежала від загальної кількості неосвічених людей у селі, можливостей «Просвіти», бажання селян підвищити свій освітній рівень тощо. Були випадки, коли мешканці того чи іншого селища відмовлялися відвідувати курси чи школи, вважаючи їх непотрібними для себе. Загалом кількість слухачів коливалася від кількох осіб до сотні. Так, ягубецька «Просвіта» Уманського повіту Київської губернії мала на курсах 97 осіб [20, арк. 42].

Подальший розвиток освіта дорослого населення отримала на II з'їзді «Просвіт», який відбувся 3–5 листопада 1918 р. На форумі було зазначено, що вечірні школи мають 2 завдання: 1) навчити дорослих людей грамоті: читати, писати, рахувати; 2) поширити загальний розвиток дорослого населення, даючи йому найпростіші знання, при цьому не забуваючи про «моральне виховання» [3, арк. 18]. Останнє особливо мало місце під час проведення театралізованих заходів. Вистави мали значний позитивний вплив на всіх людей, і особливо на молодь. Вони допомагали відновити і підтримувати українську культуру і традиції, а також сприяли формуванню національної самосвідомості. У селах, де проводилися такі вистави, зростала популярність рідної української мови, що позитивно впливало на навички та вміння в спілкуванні.

Отже, у період національно-визвольних змагань 1917–1918 рр. позашкільна освіта проходила якісно новий етап свого становлення. Уряди Центральної Ради та гетьманської Української Держави усвідомлювали значення освіти як чинника державотворчих процесів. Відтак була створена міцна база позашкільної освіти з ліквідації неписьменності серед населення та підвищення його загально-го культурного рівня. Виняткову роль у цьому процесі відіграли сільські «Просвіти», які відкривали бібліотеки, книгозбірні, читальні, школи для дорослих та дітей, друкували книжки та підручники українською мовою, влаштовували лекції, читання, бесіди; ставили вистави, улаштовували вечори та свята тощо.

Здійснений аналіз історичних джерел дає підстави стверджувати, що дослідження історії сільських «Просвіт» далеко не вичерпано. Актуальність цієї теми не зникає і буде продовжувати привертати увагу науковців і фахівців у майбутньому. На нашу думку, доречно звернути увагу на недоліки в роботі просвітницьких осередків, виникненні конфліктних ситуацій тощо.

Список використаних джерел та літератури:

1. Борейко Г.Д., Курятя А.В. Роль «Просвіти» у формуванні освітньо-культурного простору України. *Псих.-пед. основи гуманізації навч.-вихов. процесу в школі та ВНЗ*. Рівне, 2019. Вип. 2 (22). С. 13–20.
2. Державний архів Київської області (ДАКО). Ф.1447. Оп.1. Спр.8. 61 арк.
3. ДАКО. Ф.1447. Оп.1. Спр.28. 19 арк.
4. ДАКО. Ф.1447. Оп.1. Спр.38. 29 арк.
5. Джус О. Софія Русова і розвиток українського позашкільля (до 20-річчя закону України «Про позашкільну освіту»). *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал*. Суми, 2020. № 5–6 (99–100). С. 225–235.
6. Євселевський Л.І., Фарина С.Я. «Просвіта» в Наддніпрянській Україні. Історичний нарис. Київ, 1993. 128 с.
7. Завальнюк О. Кам'янець-Подільський у вирі революційних потрясінь 1917 р.: внесок периферійного міста в історію Української революції. *Науковий вісник «Межбїжж»*. 2017. №1. С.26-35.
8. Ковба Ж. «Просвіта» – світло, знання, добро і воля українського народу. Дрогобич, 1993. 128 с.
9. Костенко Л.Д. Позашкільна освіта України в першій половині ХХ ст. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр.* Запоріжжя, 2021. Вип. 74. Т. 1. С. 23–27.
10. Липецький О.П. Педагогічна спадщина Софії Русової, як невід'ємна складова сучасної позашкільної освіти в Україні. *Позашкільна освіта: історичні постули та здобутки: Зб. матеріалів Всеукраїнської педагогічної конференції*, Київ, 2–3 грудня 2008 р. Київ, 2008. С. 232-236.
11. Лисенко О.В. «Просвіти» у суспільно-політичному і культурному житті Наддніпрянської України (1905 – 1916 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 24 с.
12. Масюк С.О. Діяльність товариств «Просвіта» в Україні (березень 1917 – 1920 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1997. 25 с.
13. Освітня хроніка на сторінках періодичних видань 1917–1920 рр. (з фондів Педагогічного музею України). *Педагогічний музей України*. Київ, 2017. Вип.4. 182 с.
14. Осташко Т. Товариство “Просвіта” – осередки українського національно-освітнього руху за доби Центральної Ради. *Центральна Рада і український державотворчий процес: матеріали наукової конференції*, 20 березня 1997. Київ, 1997. С. 272–280.
15. Середяк А. Товариство “Просвіта” в період першої світової війни, визвольних змагань українського народу і їх поразки (1914–1928). *Нарис історії “Просвіти”*. Львів ; Краків ; Париж, 1993. С. 42–52.
16. Трофімук-Кирилова Т.М., Карпюк А.В. Заснування та діяльність товариства «Просвіта» на Волині: огляд сучасної української історіографії. *Південний архів (історичні науки): Збірник наукових праць*. Випуск ХЛІ. Івано-Франківськ, 2023. С. 93–101.
17. Фокіна Т.Ю. Особливості діяльності регіональних товариств культурно-освітньої громадської організації «Просвіта». *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2018. № (142). С. 254–258.
18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 367. 185 арк.
19. ЦДАВО України. Ф.2201. Оп. 2. Спр. 391. 117 арк.
20. ЦДАВО України. Ф.2581. Оп.1. Спр.157. 52 арк.
21. ЦДАВО України. Ф. 2581. Оп. 1. Спр. 158. 74 арк.
22. ЦДАВО України, Ф. 2581. Оп. 1. Спр. 159. 106 арк.
23. ЦДАВО України. Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 190. 35 арк.
24. Яку користь дають товариства «Просвіта» та Народній Дім і як їх закладати. Полтава, 1918. 31 с.

References:

1. Boreiko H.D., Kuriata A.V. Rol «Prosivty» u formuvanni osvithno-kulturnoho prostoru Ukrainy. *Psych.-ped. osnovy humanizatsii navch.-vykhov. protsesu v shkoli ta VNZ*. Rivne, 2019. Vyp. 2 (22). S. 13–20.
5. Dzhus O. Sofiia Rusova i rozvytok ukrainskoho pozashkillia (do 20-richchia zakonu Ukrainy «Pro pozashkilnu osvitu»). *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii : naukovyi zhurnal*. Sumy, 2020. № 5–6 (99–100). S. 225–235.
6. Yevselevskiy L.I., Faryna S.Ia. “Prosivta” v Naddnyprianskii Ukraini. *Istorychnyi narys*. Kyiv, 1993. 128 s.
7. Zavalniuk O. Kamianets-Podilskiy u vyri revoliutsiinykh potriasin 1917 r.: vnesok periferiinoho mista v istoriiu Ukrainy revoliutsii. *Naukovyi visnyk «Mezhybizh»*. 2017. №1. S.26-35.
8. Kovba Zh. «Prosivta» – svitlo, znannia, dobro i volia ukrainskoho narodu. *Drohobych*, 1993. 128 s.
9. Kostenko L.D. Pozashkilna osvita Ukrainy v pershii polovyni XX st. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh: zb. nauk. pr.*. Zaporizhzhia, 2021. Vyp. 74. T. 1. S. 23–27.
10. Lypetskyi O.P. Pedahohichna spadshchyna Sofii Rusovoi, yak nevidiemna skladova suchasnoi pozashkilnoi osvity v Ukraini. *Pozashkilna osvita: istorychni postuly ta zdobutky: Zb. materialiv Vseukrainskoi pedahohichnoi konferentsii*, Kyiv, 2–3 hrudnia 2008 r. Kyiv, 2008. S. 232-236.
11. Lysenko O.V. «Prosivty» u suspilno-politychnomu i kulturnomu zhytti Naddnyprianskoi Ukrainy (1905 – 1916 rr.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk. Kyiv, 24 s.
12. Masiuk S.O. Diialnist tovarystv «Prosivta» v Ukraini (berezen 1917 – 1920 rr.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk. Kyiv, 1997. 25 s.
13. Osvitnia khronika na storinkakh periodychnykh vydan 1917–1920 rr. (z fondiv Pedahohichnoho muzeiu Ukrainy) / Pedahohichniyi muzei Ukrainy. Kyiv, 2017. Vyp.4. 182 s.

14. Ostashko T. *Tovarystvo "Prosvita" – oseredky ukrainskoho natsionalno-osvitnoho rukhu za doby Tsentralnoi Rady. Tsentralna Rada i ukrainskyi derzhavotvorchyi protses: materialy naukovoï konferentsii, 20 bereznia 1997.* Kyiv, 1997. S. 272–280.

15. Serediak A. *Tovarystvo "Prosvita" v period pershoi svitovoi viiny, vyzvolnykh zmahan ukrainskoho narodu i yikh porazky (1914–1928). Narys istorii "Prosvity".* Lviv ; Krakiv ; Paryzh, 1993. S. 42–52.

16. Trofimuk-Kyrylova T.M., Karpiuk A.V. *Zasnuvannia ta diialnist tovarystva «Prosvita» na Volyni: ohliad suchasnoi ukrainskoi istoriohrafii. Pivdennyi arkhiv (istorychni nauky): Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk XLI.* Ivano-Frankivsk, 2023. S. 93–101.

17. Fokina T.Iu. *Osoblyvosti diialnosti rehionalnykh tovarystv kulturno-osvitnoi hromadskoi orhanizatsii «Prosvita». Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Pedahohika. Sotsialna robota».* Uzhhorod, 2018. № (1(42)). S. 254–258.